

На седници Политиколошког одељења, одржаној 29. августа 2024. године, констатовано је да је кандидат Урош Кандић завршио писање докторске дисертације “Грађани између кандидата и партија: Утицај типова изборних листа на политичку репрезентацију”. Одлуком Наставно-научног већа Факултета политичких наука Универзитета у Београду од 5. септембра 2024. године именована је Комисија за преглед и оцену докторске дисертације у саставу: проф. др Милан Јовановић, редовни професор Факултета политичких наука, доц. др Деспот Ковачевић, доцент Факултета политичких наука и др Дејан Бурсаћ, научни сарадник Института за филозофију и друштвену теорију Универзитета у Београду. Комисија је прегледала и оценила наведени докторски рад и на основу мишљења свих њених чланова Наставно-научног већа Факултета политичких наука Универзитета у Београду подноси следећи:

РЕФЕРАТ О ЗАВРШЕНОЈ ДОКТОРСКОЈ ДИСЕРТАЦИЈИ

1. Основни подаци о кандидату и дисертацији

Кандидат Урош Кандић, рођен 16. августа 1979. године у Зрењанину, дипломирао је на Факултету политичких наука у Београду 2004. године, на новинарско-комуниколошком смеру. Мастер студије на Факултету политичких наука у Београду, на програму Избори и изборне кампање, завршио је 2019. године, одбравивши мастер рад под насловом „Партијско или персонално представљање: Изборни системи Србије, Црне Горе, Хрватске и Словеније“. Докторске студије политикологије на Факултету политичких наука у Београду уписао је 2019. године.

Урош Кандић је државни секретар у Министарству туризма и омладине Владе Републике Србије од 2022. године. Пре тога, од 2020. до 2022. године, био је државни секретар у Министарству трговине, туризма и телекомуникација. Од 2012. до 2020. године, у два мандата, био је посланик у Скупштини Аутономне Покрајине Војводине. У периоду од 2008. до 2020. године био је саветник за односе са јавношћу министра рада и социјалне политике, министра спољне и унутрашње трговине и телекомуникација, министра трговине, туризма и телекомуникација и потпредседника Владе Републике Србије. Од 2004. до 2007. године радио је као новинар и уредник у дневним листовима ”Глас јавности” и ”Курир”.

За време трајања докторских студија кандидат Урош Кандић објавио је два научна рада у часописима у категорији М51:

- Урош Кандић (2019), „Међузависност presidencyализације политичких партија и затворених блокираних листа – случајеви Србије и Црне Горе”, *Политички живот* 17, стр. 31-45.
- Урош Кандић (2022), „Ефекти отворених листа пропорционалне репрезентације на изборима за пољски Сејм”, *Политички живот* 22, стр. 65-79.

Урошу Кандићу, Наставно-научно веће Факултета политичких наука предложило је, а 12. јула 2022. године, Универзитет у Београду – Веће научних области правно-економских наука – Одлуком бр. 61206-2979/2-22 ЈБ – одобрило је израду докторске дисертације “Грађани између кандидата и партија: Утицај типова изборних листа на политичку репрезентацију”. Дисертација је урађена у складу са правилима Универзитета у Београду и Факултета политичких наука. Структурирана у девет целина, дисертација заједно са прилозима и списком коришћене литературе има укупно 253 страна, не рачунајући ту и насловне стране, сажетке на српском и енглеском језику, садржај, списак табела, слика и графикона, прилог (Упитник коришћен у емпијском истраживању ставова народних посланика 27 европских парламената), биографију кандидата, као и три неопходне изјаве. Основни текст дисертације има 233 страна, а на 20 страна наведени су извори који су коришћени у истраживању.

2. Предмет и циљ дисертације

Предмет истраживања докторске дисертације “Грађани између кандидата и партија: Утицај типова изборних листа на политичку репрезентацију” је утврђивање механизма деловања и разлика између затворених блокираних, флексибилних и отворених листа пропорционалне репрезентације у Европи, на унутарпартијској равни. Суштински, истражују се нивои персонализације три типа изборних листа у оквиру пропорционалне изборне формуле. Емпијски, истраживање је засновано на одговорима народних посланика у 27 европских парламената на анкетни упитник, док се испитивање нивоа персонализације ослања на квантитативну анализу неколико група индикатора: интензитет комуникације народних посланика са бирачима, пре и након избора; индивидуализацију изборних кампања; слободу деловања народних посланика у националним парламентима; феномен „*floorcrossing*-а“.

Истовремено се, коришћењем теоријског приступа историјског институционализма, испитује генеза пропорционалних изборних модела у Европи и показује да изборни системи временом еволуирају из нижих у више нивое персонализованости. Кандидат истражује да ли је хиперцентрализованост кључни инхерентни фактор изборних реформи које су подстакнуте тежњом грађана да директно утичу не само на избор политичких партија, већ и посланика који те партије представљају и шта су догађаји-окидачи (контингентни фактори) персонализације пропорционалних изборних система. Као критичне раскрснице изборних реформи у Европи издвајају се три велика таласа пропорционализације: 1. почетком 20. века, у појединим западноевропским и скандинавским земљама; 2. у периоду између два светска рата; 3. од краја седамдесетих и демократизације пиринејских држава, па до завршетка транзиције у посткомунистичким земљама, на почетку новог миленијума, који спорадично функционише и данас, на шта указују скорашње реформе изборних института у Хрватској, Албанији и Бугарској, где су затворене блокиране замењене флексибилним листама.

Коначно, испитивање политичких последица различитих типова изборних листа на међупартијској равни, трећи је део проблемске једначине ове дисертације. У ту сврху, као помоћни методолошки алат, користи се метода парних компарација и испитују политичке последице (диспропорционалност, ефективни број елективних партија, итд.) затворених блокираних (Португалија и Србија), флексибилних (Холандија и Хрватска) и отворених изборних листа (Финска и Пољска) у по две државе које припадају старим и новим демократијама, из географски удаљених делова Европе, неједнаких

демократских капацитета и изборних институција развијаних у различитим епохама демократизације.

Просторно, кандидат Урош Кандић своје истраживање ситуира на европски континент, који и историјски посматрано, али и из савремене визуре, представља и извор и средиште изборних система пропорционалне репрезентације. Временски, емпиријски део дисертације фокусиран је на 2022. годину и посланике који су у време спровођења анкетног истраживања били део доњих домова 27 европских парламената изабраних по пропорционалном изборном систему. Проучавање генезе, развоја и политичких последица пропорционалних изборних система и различитих типова изборних листа и процеса персонализације обухвата, међутим, период од 1899. године, када је у Белгији институционализован први пропорционални изборни модел у свету, па све до данас.

Докторска дисертација Уроша Кандића представља прво истраживање у домаћој политикологији које на свеобухватан начин обрађује унутарпартијску димензију пропорционалних изборних система у Европи. Основни циљ дисертације је да покаже да од типа изборне листе – затворене блокиране (бирачи немају утицај на то који ће их кандидати са префериране листе представљати у парламенту), флексибилне (бирачи имају ограничен утицај на одабир представника) и отворене (искључиво бирачи, својим преференцијалним гласовима које додељују понуђеним кандидатима, одређују ко ће заузети места у посланичким клупама) – зависи понашање изабраних представника и степен њихове персонализације. Квантитативном анализом и коришћењем мултиваријантних регресионих модела, међутим, Урош Кандић иде и корак даље од циља постављеног у пријави јер се емпиријски потврђује не само разлика између затворених и отворених изборних листа, већ и другачији обрасци понашања посланика изабраних са флексибилних листа захвљујући редоследу на листи од оних који су мандат освојили на основу великог броја преференцијалних гласова. Додатно, „густи опис“ развоја пропорционалних изборних институција не представља тек пуку научну дескрипцију, већ поставку нове парадигме у проучавању изборних реформи која комбинује и уклапа постојеће теорије о реформама као резултатима садејства инхерентних и контингентних фактора у контекст „критичних раскрсница“ и „путне зависности“ историјског институционализма. Са друге стране, друштвени циљ и оправданост дисертације огледа се у скретању пажње на феномен и тренд персонализације изборних институција, без којих ће свака изборна реформа у 21. веку бити недоречена, недовршена и неефикасна. Проучавање последица персонализације изборних института, како на унутарпартијској, тако и на међупартијској равни, посебно је важно јер ће у наредним годинама на дневни ред неминовно доћи темељна реконструкција изборног система Србије. Пратећи модерне „изборне трендове“ практично је питање времена када ће бирачи у нашој земљи добити могућност преференцијалног гласања, а онда ће ова студија бити драгоцен подстрек законодавцима да институционализују изборни оквир који је најпримеренији овдашњој демократској култури, али и декларисаној намери да Србија прихвати савремене политичке тековине, укључујући ту и оне које се тичу изборних процеса.

3. Основне хипотезе од којих се полазило у истраживању

Хипотетички оквир у докторској дисертацији „Грађани између кандидата и партија: Утицај типова изборних листа на политичку репрезентацију“ састоји се из једне опште, пет посебних и осам појединачних хипотеза. У својој студији Урош Кандић полази од опште хипотезе да су разлике у степену персонализованости између затворених блокираних, флексибилних и отворених листа пропорционалне репрезентације толико очите да се код прва два типа може уочити доминација партија над изабраним представницима и већа дистанца између посланика и бирача. Притом се степен персонализације мери на основу одговора народних посланика на преко 30 различитих питања из анкетног упитника и квантификује индексима који утврђују релације изабраних представника са партијским централама, укључујући и механизам доласка на листу; понашање посланика у парламенту; интеракције са бирачима пре и после избора и интензитет и начин учешћа посланика у изборним кампањама.

Урош Кандић полази од тога да (1) генеза пропорционалних изборних система у Европи указује да се реформе, у претежном броју случајева, одвијају у смеру повећања персонализованости, односно смањивања хиперцентрализованости изборних институција. Напуштање модела затворених блокираних изборних листа у корист флексибилних и отворених, јесте подстакнуто хиперцентрализованошћу важећих изборних институција (инхерентни фактор реформе), али се, у изборним студијама уобичајеним моделима максимализације мандата, односно политичке моћи, не могу објаснити све израженији трендови персонализације европских изборних система. Притом, (2) реформе изборних институција у смеру персонализације не воде атомизацији страначке сцене и смањењу међупартијске ефикасности у изборним системима флексибилних и отворених листа. Не само да ефективни број елективних партија није повећан у процесу реформи у којима су модели затворених блокираних листа замењени изборним системима флексибилних, односно отворених листа, већ је побољшана и међупартијска ефикасност по увођењу нових изборних правила. Поред тога, (3) пропорционални системи отворених листа показују знатно већи степен унутарпартијске ефикасности од пропорционалних система затворених блокираних и флексибилних листа. Посланици изабрани са отворених листа пропорционалне репрезентације остварују интензивнију непосредну комуникацију са бирачима од заступника бираних са затворених блокираних и флексибилних листа. Кандидатима са отворених листа више је стало до личног имиџа у изборним надметањима, за разлику од заступника бираних са затворених блокираних и флексибилних листа, где су предизборне активности фокусиране на лидере, а претенденти за места у парламенту ретко воде индивидуалне кампање. У пропорционалним системима са отвореним листама локални и регионални одбори имају већи утицај приликом одабира кандидата за посланике, за разлику од модела затворених блокираних и флексибилних листа, где је кандидациони поступак углавном под контролом централних партијских органа. И коначно, у изборним системима са отвореним листама посланици показују нижи степен партијске дисциплине у парламенту, него заступници изабрани по моделу затворених блокираних и флексибилних листа. Уз наведене разлике између типова изборних листа Кандић у својој емпириској анализи полази и од идеје да (4) у системима флексибилних листа постоје две категорије посланика чије се улоге у погледу непосредности комуникације са бирачима, улоге у изборним кампањама и понашања у парламенту јасно разликују две категорије посланика – парламентарци изабрани директно захваљујући преференцијалним гласовима и представници изабрани захваљујући унапред утврђеном редоследу на листи. Истовремено се и не занемарује да (5) на

унутарпартијску ефикасност пропорционалних изборних система и персонализацију политике поред типа изборних листа утичу и други изборни и институционални, али и контекстуални фактори – величина изборне јединице, број посланика у парламенту, величина државе, ниво демократског развоја, степен децентрализације, постојање директних избора за председника државе, идеолошко усмерење партије којој припада посланик, као и то да ли је заступник одрастао у изборној јединици у којој је биран (*district native*).

Због комплексности предмета докторске дисертације, који се фактички грана у две међусобно повезане студије, коришћене су и квалитативне и квантитативне научне методе. Проучавање генезе три модела листа, чији је крајњи циљ одбрана претпоставке да се пропорционални системи у Европи крећу од нижег ка вишем степену ефикасности на унутарпартијској равни, ослоњено је на употребу компаративне методе, студије случаја и, посебно, методе парних компарација. Ефекти изборних институција на међупартијском нивоу испитивани су израчунавањем индикатора попут Лаксо-Тагепера индекса ефективног броја елективних партија, Галагеровог индекса диспропорционалности (индекс најмањих квадрата), Шугартових индекса међупартијске и унутарпартијске ефикасности, итд. Коначно, у циљу квантификације нивоа персонализованости изборних институција, спроведено је свеобухватно анкетно истраживање, у које су били укључени посланици актуелних сазива доњих домова парламената са затвореним блокираним, флексибилним и отвореним листама у Европи. Анкета је обухватила 38 питања, груписаних у пет целина. Прикупљени подаци били су предмет статистичке обраде, на основу које су доказиване претпоставке хипотетичког оквира докторске дисертације. У ту сврху у дисертацији су коришћене мултиваријанте статистичке технике.

4. Кратак опис садржаја дисертације

Дисертација је подељена у девет целина укључујући уводни део и закључна разматрања. Први део „Уводна разматрања“ објашњава предмет, циљеве и научни допринос истраживања, као и хипотетичко-методолошки оквир дисертације који су већ детаљније приказани у претходним поглављима овог реферата.

„Изборни системи на почетку 21. века“, наслов је другог дела дисертације који сублимира досадашња знања у области изборних студија. Разматрају се појам, дефиниција и елементи изборног система који имају најснажније политичке последице. Представљају се савремене типологије изборних система по различитим критеријумима, с посебним освртом на класификације према степену персонализованости. Појашњавају се и основни елементи постојећих изборних модела у свету, чијим комбиновањем настају различите институционалне конструкције, а које поједини савремени аутори виде као „варијације димензија“. Посебно се наглашавају димензије изборних система које на различите начине утичу на персонализацију. У завршним одељцима овог поглавља представљају се и две најважније теоријске парадигме којима се у модерним псефолошким студијама објашњавају изборне реформе: институционализам рационалног избора и историјски институционализам, с посебним нагласком на концепте критичних раскрсница и путне зависности.

У трећем делу дисертације „Европа – континент пропорционалне репрезентације“ најпре се објашњава настанак пропорционалних изборних система из перспективе историјског институционализма. Сразмерни модели у Европи настајали су у три таласа пропорционализације, готово по правилу садејством инхерентних фактора,

у виду неефикасности претходног институционалног решења, и контингентних фактора, изненадних „догађаја окидача”, који отварају „критичне раскрснице” и формирају нова правила, веома често противно вољи владајућих елита. Кандидат у трећем поглављу наводи и најважније предности пропорционалних изборних система. Будући да на најправичнији начин претварају изборну вољу грађана у састав представничких органа, подстичу развој плурализма и инхибишу ванинституционално деловање мањина, логично је да су пропорционални изборни системи доминантан изборни оквир у Европи, тврдња је кандидата. У овом поглављу Урош Кандић наводи и, компаративно посматрано, најчешће типологије пропорционалних изборних модела према различитим критеријумима – на основу величине изборне јединице, формуле за транспоновање гласова у мандате, отворености листа према бирачким преференцијама. Коначно, у последња три одељка приказани су модалитети употребе различитих типова листа у државама европског континента и начини на који се овај елемент изборног система комбинује са другим изборним институтима. Упоређиване су затворене блокиране изборне листе и изборни системи у Шпанији, Португалији, Румунији, Турској, Северној Македонији, Србији и Црној Гори; флексибилне листе и њихове подврсте у Аустрији, Албанији, Белгији, Босни и Херцеговини, Бугарској, Данској, Естонији, Исланду, Норвешкој, Словачкој, Украјини, Холандији, Хрватској, Чешкој Републици и Шведској; отворене листе и изборни модели Грчке, Кипра, Летоније, Финске, Пољске, Словеније, Сан Марина. У овим одељцима, поред изборних института карактеристичних за све пропорционалне изборне системе (величина изборне јединице, изборни цензус, формула за транспоновање гласова у мандате, итд.), посебна пажња поклоњена је оним институтима који су специфични за отворене и флексибилне изборне листе (обавезност давања преференција, број преференција које бирач има, механизам утицаја преференција), а чије ће политичке последице бити детаљније испитиване у наредним поглављима докторске дисертације.

„Генеза затворених блокираних изборних листа у Европи“, четврти је део докторске дисертације „Грађани између кандидата и партија: Утицај типова изборних листа на политичку репрезентацију“ Уроша Кандића. У њему се показује да пропорционални системи са затвореним листама настају у државама изражене друштвене поларизације и моћних социјалистичких и социјалдемократских партија. Након кратког приказа настанка затворених блокираних листа у седам европских земаља (Португалија, Шпанија, Турска, Румунија, Србија, Црна Гора, Северна Македонија), посебно се анализирају два историјска, географска и вредносна антипода држава са фиксираним листама. У питању су студије случаја настанка изборних институција у Португалији, медитеранској земљи ЕУ, плурализованом у „трећем таласу демократизације”, са најдужом традицијом бирања са блокираних листа и Србији, у којој транзиција појединих сегмената јавног поља траје и данас, док чврсто укоревана партократија, цементирана још за време реалсоцијализма, и даље одбија било какву помисао реформе у корист већег утицаја бирача на персонални изглед парламента. Иако се у обе државе посланици бирају на основу најригідније пропорционалне варијанте, различит степен демократске традиције и устројства партија и конструкција изборних јединица чине да португалски изборни модел показује знаке јаче персонализованости од оног у Србији.

Пети део „Настанак и развој флексибилних листа у Европи“ конципиран је у три целине. У првом делу разматра се настанак и развој флексибилних листа на европском континенту у четири велика, временски одвојена таласа – сам почетак 20. века и зачеци пропорционалне репрезентације; прве године након завршетка Другог светског рата; време плурализације после пада Берлинског зида и дизања „Гвоздене завесе”; и, на

крају, заокруживање евроатлантског ширења на југоисток и исток Европе, у другој деценији 21. века. Кандидат закључује да порекло флексибилних листа, барем са унутарстраначког аспекта, лежи у својеврсном споју „калкулација интереса и различитих вредности, историјских преседана и случајних сазнања”. За разлику од затворених, флексибилне листе су одабир либералних и конзервативних странака, порозније партијске структуре, чије изборне шансе леже у индивидуалним карактеристикама појединачних кандидата. У наредне две целине детаљније су анализирани генеза и ефекти флексибилних листа у Хрватској и Холандији. Изабране су две државе које имају велики број сличности – унитарно уређење, хомогена етничка структура, припадност Европској унији, готово идентичан број посланика који се бирају преференцијалним гласовима и приближна величина доњих домова парламената, инклузиван изборни систем за мале и регионалне партије и умерен вишепартизам – али и разлика. Најпре по обавезности давања преференци појединачним кандидатима, које су у Хрватској опција, а у Холандији обавеза, али још важније, према подтипу флексибилне листе. Иако би се могло очекивати да је холандски систем латентних листа пријемчивији за култивацију личних веза бирача и кандидата од хрватског модела, налази ове дисертације показују да у пракси није тако. Упаривањем изборних институција Хрватске и Холандије и анализом њихових политичких последица кандидат показује да је систем флексибилних листа Хрватске на унутарпартијској равни ефикаснији. Као кључни посредујући фактор утицаја на већу ефикасност хрватских изборних правила јавља се вишеструко мања просечне величине изборне јединице. Постојање јединствене (*at-large*) изборне јединице не само да негативно утиче на високу фракционализацију холандског парламента, већ, без обзира на релативно низак унутарпартијски праг и значајно нижи него у Хрватској, готово у потпуности ограничава утицај бирача на то који ће кандидат са листе освојити посланички мандат.

„Историјат система отворених листа у Европи“, шесто је поглавље дисертације у коме се уочавају сличне карактеристике настанка и развоја система отворених листа које се понављају и код флексибилних. Отуда се оне могу третирати и као законитости развоја изборних система са преференцијалним гласањем. Кандидат у овој целини долази до следећих важних налаза: 1. Отворене листе настајале су у неколико таласа, који се делимично преклапају са интервалима настанка флексибилних листа; 2. У процесу настанка система флексибилних и отворених листа у Европи приметно је преплитање различитих образаца генезе, али и, у већини случајева, препознатљива улога инхерентних и контингентних фактора, односно кумулативног дејства неефикасности претходног модела и „догађаја окидача” који су покретали реформе. 3. Приликом институционализације отворених листа у свих шест држава (Финска, Грчка, Кипар, Пољска, Словенија, Летонија) доминантне су биле конзервативне или либералне, а не социјалистичке или социјалдемократске партије. У овој целини, за систематичније проучавање политичких последица отворених листа у међупартијској и унутарпартијској димензији, изабрана је парна компарација Пољске и Финске. Како у обе студије случаја постоји обавезност исказивања преференце бирача према појединачном кандидату, што је уједно и глас за партију, кандидат успешно показује да су други изборни институти, али и контекстуални фактори – структура изборних листа и степен инклузивности номинационих процедура, број и величина изборних јединица, величина парламента, укорењеност у политичку традицију друштва и степен централизованости кампања – вододелнице унутарпартијске и међупартијске ефикасности отворених система.

Једна од најважнијих хипотеза докторске дисертације „Грађани између кандидата и партија: Утицај типова изборних листа на политичку репрезентацију“, да

различити степени отворености пропорционалних система производе битно другачије последице на међупартијској и унутарпартијској равни, као и да су те разлике очите чак и између модела који припадају истом подтипу, али су настали у другачијим историјским, политичким и географским околностима, тестирају се у седмом поглављу „Парне компарације изборних система затворених, флексибилних и отворених листа“. Преласком са појединачних студија случаја на парне компарације Кандић нуди уравнотежену комбинацију дескриптивне дубине и аналитичког изазова, која прогресивно слаби додавањем више од два случаја. У овом поглављу, највише пажње се посвећује утицају изборних модела на партијску сцену и број релевантних странака, стабилност егзекutive, пропорционалност система, као и њихову ефикасност према Шугартовим мерилима.

Поредећи утицај пропорционалног модела затворених блокираних листа на партијске системе, Кандић долази до закључка да се у Србији, током трајања поменутог институционалног аранжмана, страначка сцена развијала циклично, док у Португалији показује тенденцију континуума. Описана кружница у Србији почиње и завршава се у тачки система са предоминантном странком, док су између умерени и поларизовани вишепартизам. У Португалији, током читавог периода од обнављања демократије до данас, на снази је систем који лавира између двоипостраначја и тространачја. Променљиви су само смерови деловања две главне партије, који ни у једном изборном циклусу нису драматично утицали на број парламентарних актера, али јесу на карактер надметања, усмеравајући га од центрифугалног ка центрипеталном и обрнуто. При објашњењу различитог утицаја изборних модела Србије и Португалије на партијске системе, Кандић налази да изборни институти попут броја изборних јединица и њихових магнитуда, као и разлике у изборним праговима, играју секундарну улогу. Компарацијом емпиријских примера „*floor-crossing-a*“ у Србији и Португалији кандидат указује да је одредба португалског устава према којој посланицима у парламенту престаје мандат уколико постану чланови неке друге партије од оне која их је кандидовала на изборима кључно институционално решење које је спречило атомизацију португалске партијске сцене. Уз индексе ефективног броја елективних партија и индекс диспропорционалности, претпоставке из хипотетичког оквира доказују се и помоћу индекса међупартијске и унутарпартијске ефикасности и индикатора који их чине (предизборна предвидивост, фабриковање парламентарне већине, приближавање већини, гласачки листић, начин гласања, изборна јединица). Кандидат у овом поглављу показује да је португалски изборни систем затворених блокираних листа ефикаснији од српског на међупартијској равни. Основни разлог веће ефикасности изборног модела Португалије налази у структурираној, двоипартијској страначкој сцени и већој предизборној предвидивости по питању изгледа будуће владе. Иако су оба изборна модела на унутарпартијској димензији хиперцентрализована, ефекти на персонализацију португалског изборног система нешто су мање екстремни. Наиме, када је у питању интеракција између посланика и бирача током кампања и трајања мандата, што је један од кључних показатеља персонализације изборног система, емпиријски налази у обе државе су обесхрабрујући, мада је сам процес одабира кандидата у Португалији за нијансу транспарентнији него у Србији. Додатно, комбинација система затворених блокираних листа и јединствене националне изборне јединице која постоји у Србији представља најмање подстицајно окружење за култивацију личног гласа. Као један од најилустративнијих индикатора који указује на деперсонализованост изборног система Србије Кандић издваја број непредстављених локалних самоуправа у свим сазивима Народне скупштине Републике Србије.

Други сет парних компарација, у коме се пореде флексибилне листе Хрватске и Холандије, такође указује на значајне изборне, институционалне и контекстуалне факторе утицаја на структуру партијског система, као и последице на унутарпартијској и међупартијској равни. Притом се у емпиријској анализи успешно користи и чињеница да је Хрватска напустила затворене и институционализовала флексибилне листе тек 2015. године, и то без промене осталих елемената изборног система, што кандидату омогућава да изолује ефекте типа изборне листе. Кандић закључује да систем флексибилних листа у Хрватској, у примени на до сада три одржана циклуса парламентарних избора, показује тенденције благог укрупњавања партијске сцене у односу на претходни модел, коришћен на изборима од 2000. до 2011. Притом су добрим стратегијама кандидовања користи од промене типа изборне листе имале и велике и мање партије. Прве, прихватањем да на изборне листе ставе микро-странке, рачунајући да ће лидери малих партнера привући преференцијалне гласове до којих би велики тешко дошли. Друге, комбинацијом ослањања на коалициони наступ на изборима, јер им самостални излазак није гарантовао парламентарну заступљеност, и ефекте преференцијалног гласања, јер је концентрација личних гласова на поједине кандидате омогућавала да до посланичких места у Сабору дођу и кандидати са непролазних места. За разлику од Хрватске, на свим послератним изборима у Холандији укупно је 19 кандидата дошло до мандата захваљујући личним гласовима, прескочивши партијски редослед. То доказује да преференцијално гласање није имало готово никакав утицај на фрагментацију политичке сцене. Уместо латентних листа, на фрагментацију холандске политичке сцене већи утицај имају инклузивнија изборна правила и низак изборни праг, мада дуга демократска традиција и висок ниво институционализације партијског система спречавају претерану атомизацију парламента. Такође, у Хрватској, за разлику од Холандије, велики утицај на структуру партијског система имају често оснивање нових политичких партија и олакшани пребези из једне у другу политичку организацију, подстакнути добрим личним резултатима и великим бројем освојених преференцијалних гласова на парламентарним изборима. Ипак, бенефити дуге традиције холандских изборних институција, када је у питању њихов утицај на поједине димензије политичког система, махом се исцрпљују на темама јаче партијске лојалности и дуговечнијих влада. На пољима међупартијске и унутарпартијске ефикасности, много боље последице испољава систем флексибилних листа у Хрватској. Са индексом међупартијске ефикасности од -0.12 (екстремни су изборни системи са високим позитивним и негативним вредностима) изборни систем Хрватске спада у један од најнефикаснијих у компаративној перспективи. За такву вредност су заслужни доминантнији изборни резултати стожерних странака или коалиционих блокова окупљених око њих, као и снажна предизборна препознатљивост партијских блокова са десног и левог пола идеолошког спектра, који нуде алтернативне политике и у програмском и у кадровском смислу. Поред тога, ефекти преференцијалног гласања у Хрватској евидентнији су него у Холандији. Као највећи подстрек култивацији ефеката преференцијалног гласања у Хрватској кандидат издваја величину изборне јединице. Величина изборног округа у Хрватској је 14, а у Холандији 150, чиме се потврђује научна претпоставка да персонализованост изборног система флексибилних листа расте са смањивањем просечне величине изборне јединице. Наиме, изборни окрузи великих магнитуда подстичу дисперзију преференцијалних гласова на мноштво кандидата, од којих већина није у стању да достигне квоту неопходну за прелазак унутарпартијског прага. Како уз то, бирачи концентришу своје гласове на кандидате у горњим деловима листа (ефекат „елитизације“) не изненађује да су ефекти преференцијалног гласања у Холандији минорни.

Последња целина седмог поглавља посвећена је парној компарација две државе, Финској и Пољској, које на изборима користе системе квази листа, где је обавезно исказивање преференце према једном кандидату, при чему се такав одабир рачуна и гласом за партију или коалицију странака. Кандидат показује да је страначки систем Пољске доживео извесну консолидацију од првих вишестраначких избора након пада Берлинског зида до данас. Ефективни број елективних и парламентарних партија за време примене потпуно отворених листа, између парламентарних избора 2001. и 2019. године, више је него преполовљен у односу на период од 1991. до 1997. године, када су у употреби биле затворене блокиране листе. Упркос редукцији у броју изборних и парламентарних странака, партије нису успеле у потпуности да се институционализују, а *"floor crossing"* представља један од најважнијих подстицаја за колапс постојећих политичких организација и настанак нових. Страначки систем Финске фрагментиранији је од пољског, а један од главних разлога уситњености партијске сцене јесте одсуство великих странака. Он је, међутим, истовремено и стабилнији и институционализованiji у односу на пољски партијски систем, о чему говоре ниске вредности индекса изборне волатилности и ретки примери партијских пребега. Овим се потврђује и хипотеза да је феномен *"floor crossing-a"* израженији у пропорционалним изборним системима нових демократија, него развијених, традиционалних, демократских поредака. Пропорционални систем Пољске са 41 изборном јединицом, чија је средња магнитуда 11,22, спада у ред најефикаснијих европских изборних модела у 21. веку, на међупартијској равни (2001-2019: индекс -0,11), показује кандидат. Томе највише доприноси суштински двопартијска изборна конкуренција, јер се од избора 2005. године на власти смењују кабинети окупљени око десно-клерикалне партије „Право и правда” или либералне Грађанске платформе. Бирачима у Пољској је мање-више јасно какве су алтернативе на столу, када је у питању идеолошка и персонална структура будуће владе. Политички разлази и реструктурирања коалиција присутни су у међуизборним периодима, у појединим циклусима, што више утиче на стабилност егзекутиве, него на међупартијску ефикасност. С друге стране, Донтова формула, која натпредставља најјаче партије, у примени од 2005. године, у садејству са високим праговима и структуром изборних округа, са чак трећином малих јединица, чине да у свим потоњим циклусима победничке партије освајају или апсолутну већину мандата, или број парламентарних места приближан томе. Фински изборни систем, с друге стране, исказује карактеристике високе хиперрепрезентативности и спада, на међупартијској равни, у најекстремније у Европи (XX век: -0,73; XXI век: -0,70). У њему су партијски и персонални састави будућих влада углавном непознати пре избора и у идеолошком смислу веома шаролики (вишечлане постизборне коалиције; постизборни преговори понекад дуговечнији од самих влада; ниједна партија од 1999. године до данас није освојила више од 25 одсто гласова на изборима). Са друге стране, кандидат закључује да су изборне институције Финске инклузивније на унутарпартијском плану од пољских и то због три разлога: 1. У Финској још од 1975. године постоји законска обавеза одржавања предизбора приликом селекције кандидата што је један од кључних генератора унутарпартијске демократије; 2. Форма гласачког листића у знатној мери је стимулативнија за унутарпартијску конкуренцију; 3. Изборне кампање усмереније су ка кандидатима него ка партијским лидерима.

Фокус осмог поглавља докторске дисертације „Персонализованост пропорционалних изборних система – емпиријски поглед и статистичка димензија“ Уроша Кандића је на емпиријском истраживању степена персонализације затворених блокираних, флексибилних и отворених изборних листа. Емпиријска анализа заснована је на анкетном истраживању, реализованом током три месеца (фебруар-мај 2023. године), ставова посланика актуелних сазива доњих домава парламената у 27 европских

држава. У првом делу овог поглавља представљена је методологија истраживања, опис узорка (број посланика који су попунили упитник по државама, типовима изборних листа, величини изборне јединице, демографским карактеристикама, итд.), као и дескриптивна анализа кључних индикатора понашања посланика у предизборном и постизборном периоду у зависности од тога на каквој су изборној листи освојили мандат: активности у кампањама (нпр. учешће у ТВ дебатама, коришћење плаћених огласа у медијима, употреба персонализованог штапаног пропагандног материјала током кампање); утицај унутарпартијских односа на персонализацију изборног система (нпр. дужина парламентарног стажа, номинацијске процедуре и актери, процена утицаја различитих партијских актера на изборни резултат, склоност *floor crossing* и потенцијални мотиви за партијске пребеге); понашање посланика између два изборна циклуса (учесталост гласања у парламенту супротно ставу властите партије, фокус парламентарних обраћања, итд.). Кључне хипотезе докторске дисертације тестирају се у другој целини овог поглавља мултиваријантним статистичким техникама (OLS регресиона анализа). Кандидат креира четири композитне зависне варијабле којим проверава четири посебне хипотезе из раније представљеног хипотетичког оквира: индекс интензитета комуникације са бирачима, индекс индивидуализације изборних кампања, индекс слободе деловања посланика и индекс *floor crossing*-а. Помоћу дванаест различитих регресионих модела тестирају се ефекти различитих независних и контролних варијабли: тип изборне листе и преференцијално гласање, величина изборне јединице, величина парламента, идеолошко усмерење политичке партије којој припада посланик, пол и старост посланика, да ли је посланик одрастао у изборној јединици у којој је биран (*district native*), слобода изборног процеса, ниво децентрализације, постојање директних избора за председника, итд. Како је све налазе тешко представити у овом извештају, издвајамо оне најважније. Кандидат, у већини модела, потврђује да се последице отворених изборних листа на персонализацију политике драматично разликују у односу на затворене блокиране листе. Флексибилне листе, међутим, по последицама код већине тестираних хипотеза по ефектима више личе на затворене, него на отворене листе. Ипак, када се међу посланицима изабраним са флексибилних листа направи разлика између парламентарца који су мандат освојили захваљујући великом броју преференцијалних гласова и представника који су у парламент ушли због високе позиције на изборној листи, добијају се другачији резултати. Посланици изабрани искључиво захваљујући освојеним преференцијалним гласовима остварују интензивнију комуникацију са бирачима пре, за време и након избора, него што то чине заступници који су парламентарни статус завредели на основу партијског редоследа на листи. Варијабла „преференцијални гласови“ статистички је значајна и у већини осталих модела. Њоме се може објаснити и већи степен слободе деловања посланика, као и виши ниво индивидуализације изборних кампања. Кандидат, на основу оригиналне емпијске анализе, доказује и да мале изборне јединице одговарају интензивној комуникацији посланика са бирачима, да су одржавању редовнијих односа са бирачима склонији посланици који су одрасли у изборној јединици у којој су бирани, да индивидуалне изборне кампање чешће воде мушкарци него жене, да већа слобода посланика у парламентарном раду постоји у великим представничким телима, као и да та слобода расте уколико се председник државе бира директно на изборима, да такав институционални дизајн, уз постојање малих изборних јединица, погодује и израженијој склоности посланика ка промени партије током трајања мандата (*floor crossing*), итд.

Девети део дисертације Уроша Кандића „Грађани између кандидата и партија: Утицај типова изборних листа на политичку репрезентацију“ обухвата закључна разматрања. Кандидат закључује да је преференцијално гласање вододелница

пропорционалних листовних модела. Што је снажнији утицај бирача на могућност промене редоследа кандидата на партијским изборним листама, то су видљивије разлике у политичком понашању посланика, њиховом односу према бирачима, унутарпартијским релацијама и начинима вођења кампања. Моћ личних гласова толико је изражена да је и у оквиру истог изборног модела, флексибилних листа, могуће уочити две, јасно уоквирене категорије парламентарца. Док код заступника изабраних искључиво уз помоћ преференцијалних гласова постоје обрасци активности идентични деловању посланика у системима отворених листа, дотле су код оних који су до места у доњем дому дошли захваљујући високој позицији на листи приметне навике кандидата са затворених блокираних модела. У исто време, отварање листа и давање моћнијих алата гласачима не уситњава партијску сцену, нити мотивише изабране заступнике да, напуштајући матичне партије током мандата и прелазећи у друге, нарушавају избору вољу грађана. Главни окидач за *floor crossing* је недовољна консолидованост демократских институција, а не степен отворености изборног система.

5. Остварени резултати и научни допринос дисертације

Дисертација „Грађани између кандидата и партија: Утицај типова изборних листа на политичку репрезентацију“ кандидата Уроша Кандића представља целовиту и детаљну анализу настанка и развоја, функционисања и политичких консеквенци затворених блокираних, флексибилних и отворених изборних листа пропорционалне репрезентације. Критичком дескрипцијом теоријских и емпиријских налаза о ефектима различитих типова изборних листа кандидат је показао да суверено влада свим научним чињеницама у вези са предметом истраживања. Иако су изборне студије једна од најбрже растућих дисциплина политичких наука, дисертација Уроша Кандића представља први систематичан рад овакве врсте у домаћој политикологији. Истовремено, оригиналним емпиријским истраживањем и методолошким дизајном она даје допринос и, у компаративној политици, све већем броју студија које у фокус анализе постављају до недавно занемаран аспект изборних система – персоналну репрезентацију. Израженим смислом за синтезу – различитих теоријских парадигми, постојећих емпиријских студија и оригиналне ауторске емпиријске анализе, те маркирањем домета и недостатака досадашњих истраживања политичких последица типова изборних листа – кандидат језгровито обогаћује фонд досадашњих компаративних сазнања о учинцима затворених блокираних, флексибилних и отворених изборних листа на међупартијској и унутарпартијској димензији, заснивајући притом властите класификације и отварајући нове просторе за истраживање политичких последица различитих изборних института.

Дисертација географски, историјски и структурно мапира све европске пропорционалне изборне моделе који у процесу кандидовања и гласања користе систем листа. Серијом студија случаја које мапирају увођење и промене система затворених блокираних, флексибилних и отворених изборних листа у низу европских држава, кандидат је објаснио значај инхерентних и контингентних фактора изборних реформи, контекстуалних чинилаца и затеченог и наслеђеног партијског система, мапирајући притом критичне раскрснице након којих су следиле различити реформски таласи и изборни трендови. Паралелно, он показује како и зашто еволуира став политичких актера – политичких партија, партијских лидера, посланика и кандидата, изборних експерата и грађана / бирача – о различитим типовима изборних листа. У упоредној политици релативном новом методом парних компарација, кандидат дубински

анализира политичке последице три типа изборних листа, у по две државе (старе и нове демократије), на пропорционалност изборних резултата, структуру и институционализованост елективних и парламентарних партијских система, стабилност владе, међупартијску и унутарпартијску ефикасност изборних система. Неки од резултата до којих долази не представљају само оригинални допринос псефологији, већ и студијама демократије и демократизације политичких установа и институција.

Емпиријска анализа персоналне димензије листовних пропорционалних изборних система, заснована на оригиналном анкетном истраживању спроведеном са народним посланицима доњих домова 27 европских парламената главни је научни допринос дисертације кандидата Уроша Кандића ширењу знања о консеквенцама изборних система. Резултати дисертације показују како различити типови изборних листа, постојање преференцијалног гласања, величина изборне јединице и парламента, постојање директних избора за председника, нивои демократизације и децентрализације, демографске карактеристике посланика утичу на персонализованост политике – интензитет комуникације са бирачима, индивидуализацију изборних кампања, слободу деловања народних посланика у парламенту и склоност да напуштају матичне партије током мандата и прелазе у друге. Велики број индикатора којима се проверавају хипотетички ставови и резултати мултиваријантне анализе коришћене у дисертацији потврђују да изборни дизајн има огроман утицај на то како ће изгледати политика у једном друштву. Баш због тога дисертација Уроша Кандића „Грађани између кандидата и партија: Утицај типова изборних листа на политичку репрезентацију“ има не само значајан научни допринос, већ ће емпиријски проверљиви резултати до којих је кандидат у истраживању дошао представљати компендијум сазнања које на располагању имају и политички одлучиоци у Србији, у тренутку када реформа постојећег изборног модела буде стављена на дневни ред.

6. Закључак

Дисертација „Грађани између кандидата и партија: Утицај типова изборних листа на политичку репрезентацију“ кандидата Уроша Кандића, оригинално је научно дело урађено према одобреној пријави докторске дисертације. Постављено истраживачко питање и хипотетички оквир, комбинација различитих теоријских парадигми у истраживању настанка и развоја листовних пропорционалних изборних система, број европских држава и изборних циклуса обухваћених овом студијом, коришћене квалитативне и посебно квантитативне методе у тестирању теоријских ставова, изведени закључци и остварени резултати, сврставају ову дисертацију у ред ретких студија псефологије у компаративним размерама и њени доприноси ће свакако имати утицаја на даља истраживања овог феномена и ван оквира националне политикологије.

Полазећи од ставова и оцена о оствареним резултатима и научном доприносу дисертације изнетих у овом реферату Комисија за преглед и оцену дисертације предаже Наставно-научном већу да прихвати овај Реферат, те да докторску дисертацију Уроша Кандића “Грађани између кандидата и партија: Утицај типова изборних листа на политичку репрезентацију ” проследи Универзитету у Београду на даљи поступак са предлогом да су се стекли услови за јавну одбрану и формирање комисије за јавну одбрану у истом саставу.

Београд, 10. септембар 2024. године

Комисија за преглед и оцену докторске дисертације:

Проф. др Милан Јовановић, редовни професор
Факултета политичких наука Универзитета у Београду

Доц. др Деспот Ковачевић, доцент
Факултета политичких наука Универзитета у Београду

Др Дејан Бурсаћ, научни сарадник
Института за филозофију и друштвену теорију Универзитета у Београду